embert, az ki biztatna az nepet, es az ki az mas hazugsagat rontana, ha igj tart dolgunk, igjis kel romlanunk, költsegünkbölis fogjunk, illjen hirtelen az gjalogokatis nem igen allathattjak ele, azoknakis magam vöttem ruhat, fegjvert, hanem ha njakon kötve küldöm oda ököt, ha az szabadosokis ele jünek, azoknakis köntöst vöttem, ho penzt es az adotis az it valokert magamnak kel megh adnom, nem tudom, mint vigjük sokaigh, ha Isten megh nem szan, penteken el küldöm mind lovast, gjalogot, ha el hajthatnam. Az ki olj igen hozza Rakoczit oda, ha Istenek vagion az varmegje es szekeljsegh követinek, vagj ha valamennyire ugjan gjülnenek, szabljara hannanak edgjet; minel hamareb tudositson kgd ha hire jü, mert ot nem szapora am sok czeledet tartani, kgd ugj vegje eszeben, es ha Szebenbe kel kgdnek menni, oda liszt es egeb czelednek valo költsegh kel. Isten adgion örvendetes hirt halhassak kgd felöl, es lathassamis io egessegben. Irtam kis Bunon, 1658 esztendöben, boldogh aszszonj havanak 21 napjan

Kgd io akaro Felesege
Varadi Borbara

Nemzetes Bethlen Janos Uramnak, nekem szerelmes Uramnak adassek.

Madácsy Piroska

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ FRANCIA KAPCSOLATAIHOZ

Kosztolányi francia kapcsolatainak csupán az egyik oldalát vizsgálták eddig behatóan – a műfordító Kosztolányit. (Baráth Ferenc, Tímár György, Rónay György s elsősorban Rába György.)[1] A másik oldalt, vajon a franciáknak mi a véleményük Kosztolányiról, s mit fordítottak tőle franciára, még éppen csak csak érintették a kutatók. Az MTA kézirattárában őrzött gazdag Kosztolányi-hagyatékban vannak eddig még meg nem fejtett francia nyelvű levelek, cikkek, újságkivágások, melyek mozaikszerű adatok ugyan, de elrendezésük révén egységes képpé állhatnak össze.

„Rengeteget fordított" – írja Illyés Gyula az *Idegen költők* bevezetésében.[2] Szinte lehetetlen felsorolni csak a franciákat is: – Villontól Paul Valéryig, Hugótól Baudelaire-ig vagy Balzactól Henri Barbusse-ig, Molière-től Edmond Rostand-ig. Fordításai szinte az egész francia irodalmat átpásztázzák, minden korszakát, annak műfaji sokrétűségét, bizonyítva, hogy valóban élvezettel „táncolt gúzsbakötve". Az egész világot bejárta volna, szeretett utazni, többször járt Franciaországban (1925-ben Grenoble-ban), s ahová nem jutott el a valóságban, oda így jutott el: műfordításai varázsszőnyegén. *Lángelmék* című kötetébe Illyés Gyula hat nagy franciáról szóló tanulmányát illeszti (pl. Racine-ról, Maupassant-ról, Anatole France-ról stb.), de nem csak őket ismerte. „Becsületesen és bátran mindenkitől tanulni akart; tanulmányainak ez az alaphangja."[3] S szeretett volna a kortárs nagy francia írókkal is közelebbi kapcsolatba kerülni. „Irodalmunknak nem volt őnála jobb diplomatája külföldön. De éppoly kitűnően képviselte a külföldieket is nálunk. Európai volt." (Illyés Gyula)[4] A hagyaték vonatkozó anyaga a baráti figyelem szempontjából nem árul el olyan kölcsönösséget, melyre Kosztolányi vágyott. Lehangoló a levelek gyér száma, de tanulságokat rejtenek a dátumok. Az adatok és a dátumok az 1930-tól 1932-ig tartó időszakból valók. 1930–31-ben zajlik a Meillet-vel folytatott „nyelvvitája"; 1931 – a Duhamellel való levelezése, s 1931-ben látogat Duhamel Budapestre; 1932 májusában van a PEN Club X. kongresszusa Budapesten, s 1932 nyarán kapja meg Kosztolányi a francia becsület-

[1] BARÁTH Ferenc, *Kosztolányi Dezső.* 1938. Zalaegerszeg. 118–127.
RÁBA György, *A szép hűtlenek.* Bp. 1969. 215–318.
TIMÁR György, *Egy versfordító dilemmái.* In: A műfordítás ma. Bp. 1981. 347–378.

[2] KOSZTOLÁNYI Dezső, *Idegen költők.* Sajtó alá rendezte Illyés Gyula. Bp. 1942. 7–8.

[3] *Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei.* IV. kötet. *Lángelmék.* Nyugat, ILLYÉS Gyula bevezetése. 5.

[4] I. m. 7.

rendet. 1927 és 1935 között már 11 novelláját fordítják franciára.[4/a] Ugyanakkor a felmerülő francia írók nevei is egymáshoz kapcsolhatók, pl. Georges Duhamel, Jules Romains ugyanannak az írói körnek a tagjai, s jártak Budapesten is, Maxime Beaufort és François Gachot, Kosztolányi műveinek francia fordítói szinte ugyanabban az időben élnek és alkotnak Magyarországon, Mauriac pedig a legdivatosabb, legtöbbet fordított francia író nálunk ebben az időszakban. A magyar–francia irodalmi kapcsolatok e periódusra eső újabb fellendülésére utalhat bizonyos francia nyelvű újságok megindulása nálunk és Párizsban is. (Revue Franco–Hongroise, Paris. 1928.; Revue des études hongroises, Paris. 1928–1935.; Gazette de Hongrie, Bp. 1929.; Nouvelle Revue de Hongrie, Bp. 1932–1943.) Kosztolányi francia kapcsolatainak erősödését kétségkívül 1930-tól tapasztalhatjuk, amikor a budapesti PEN Club elnökévé választják, de 1930 februárjában jelenik meg a *Lenni vagy nem lenni* című esszéje a Nyugatban, s az *Életre-halálra*, az *Európa* című költemények ugyancsak 1930-as keltezésűek. Bizonyos küldetésváltás, lázas, közösségi aktivitást vállaló magatartás kialakulásának tanúi vagyunk tehát.[5]

A „mit ér az ember, ha magyar" kérdés jegyében polemizál olyan okos és türelmes szenvedéllyel „nyelvőrzőként, nyelvvédőként" Antoine Meillet-hez írt vitairatában, amely *A magyar nyelv helye a földgolyón* címmel ugyancsak 1930. július 16-án jelenik meg a Nyugatban. Ugyanezt a tanulmányt a Revue Mondiale 1931. január 15-i száma a lap élén közli francia fordításban.[6] Kosztolányit Meillet: *Les Langues dans l'Europe nouvelle* (Nyelvek az új Európában) című könyvének újbóli megjelentetése késztette nyílt levélre a Collège de France tanárjához (a könyv először 1918-ban jelent meg). Meillet azt írta: „a mai Európa nyelvi helyzete képtelen." Ésszerűtlen, hogy olyan sok dirib-darab nyelv van, s különösen alantas helyet foglal el itt a magyar, mert gyökértelen, mert nyelve érthetetlen és nehéz másoknak – nem régi civilizációs nyelv s irodalmának nincs tekintélye.[7] A vitát mindannyian ismerjük, Kosztolányi fájdalmas és szenvedélyes hangon kér „igazságot", s érvel a magyar nyelv élethez való joga mellett. (Érdekes, hogy itt is Jules Renard-ra hivatkozik: a világosság – mondja Renard – az író udvariassága.)[8] E nyelvvitára két párizsi újság cikke is reagál. Az egyik a L'opinion 1931. február 14-i számában, a Chroniques internationales című rovatban jelent meg (írója: André Thérive), a másik a

[4a] SÁFRÁN Györgyi, *Kosztolányi Dezső hagyatéka.* MTAK 11. Bp. 178. Ms 4619/91–106. Novellái franciául.

98. „Le Boueux." Ford. ÚJVÁRI Pál és GIRAD, Jean. 9 f. 15 Février. 1927. Paris. Europe

95. *„Journaliste."* Ford. KUBET Edit. 12 f. Juin. 1929. Revue de Genève.

102–103. *„Omlette à la Woburn."* Ford. François GACHOT. 15 décembre. 1931. Nouvelle Revue de Hongrie. Ua.: Ford. KOSZTOLÁNYI Dezső 1 octobre. 1933. La Revue Belge.

91. *„Auréole grise."* Ford. RÓNAI Pál és TOSI Emile. 9 f. Europe. (dátum nélkül)

92. *„Aventure bulgare."* Ford. RÓNAI Pál. 5 f. Mai. 1932. Nouvelle Revue de Hongrie.

93. *„Balaton."* Ford. KOSZTOLÁNYI Dezső. 8 f. 1932. V. Tome: XLVI. Nouvelle Revue de Hongrie.

96. *„Lavocat céleste."* Ford. GACHOT, François és RÓNAI Pál. 6 f. 1932. (nincs pontos adat)

97. *„Du berceau jusqu'au cercueil."* Ford. GACHOT, François és RÓNAI Pál. 5 f. 1935. III. Nouvelle Revue de Hongrie.

99. *„Le canot automobile."* Ford. AUCEL, Henri. 4 f. 6 avril. 1935. Feuilleton de la Gazette de Hongrie.

100. *„Le manuscrit."* Töredék. 2 f. (nincs pontos adat)

101. *„Le varech."* Ford. RÓNAI Pál és TOSI, Emile. 4 f. 1933. Feuilleton de la Gazette de Hongrie.

[5] Vö.: KISS Ferenc, *Az érett Kosztolányi.* Bp. 1979. 505–529.

[6] Nyugat hírei. Nyugat, 1931. február.

Ua.: SÁFRÁN, *i. m.* Ms 4619/94. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Défense d'une Langue Nationale.* Ford. GARA László 13 f. La revue mondiale, Paris, 15 janvier, 1931.

[7] Vö.: KOSZTOLÁNYI, *A magyar nyelv helye a földgolyón.* in *Nyelv és lélek.* Bp. 1971. 89–108.

[8] I. m. 90.

Revue Franco–Hongroise 1931. áprilisi számában: Egy nemzeti nyelv védelme címmel.[9] Ez utóbbi tökéletesen igazat ad Kosztolányinak, „aki szinte az irodalom minden területén bebizonyította már tehetségét, és a magyar írók között megérdemelt hírnévnek örvend".[10] Érdekesebb és jelentősebb a L'opinion cikke, melyben objektív hangú reflektálást olvashatunk. Megköszöni a Revue mondialenak, hogy publikálta M. Kosztolányinak, a PEN Club elnökének vitairatát, amely nagyon tanulságosan fejezi ki a mai általános érzelmeket. Nem ad igazat Meillet-nek a magyar nyelvvel szemben felhozott vádjaival kapcsolatban, de általában leszögezi: egy jellegzetesen izolált nyelv a mai modern világban, úgy tűnik, fatálisan szegényes sorsra van ítélve, mert a civilizált Európában az emberek közti kommunikáció két vagy három nagy nyelv segítségével történhet. A kis- és középnemzeteknek létfeltételük a kétnyelvűség. Nem szabad tehát „befalazni" magunkat nyelvünk korlátai közé, le kell győznünk a nemzeti nyelvek féltékeny büszkeségét, mert az általános műveltség két vagy három civilizált nyelv által terjed Európában. Ezek között, úgy tűnik, a francia megőrzi kiemelkedő helyét. André Thérive, a cikkíró véleménye szerint tehát Kosztolányi hagyta érzelmei által elragadtatni magát, és inkább hivatalából adódóan, kötelességszerűen, mint a PEN Club elnöke védte meg nyelvét, nem okosan gondolkodva.[11] E vitában Kosztolányi, legalábbis a francia közvélemény előtt, alulmaradt. Majd csak 1932. december 31-én tér vissza újra e témához, illetve utal a fentebb említett vitára, egy érdekes szituációban. 1932. december végén a legnagyobb francia lapok képviseletében 10 francia újságíró érkezett Budapestre.[12] Tiszteletükre a La Fontaine Társaság és a Magyar–Francia kapcsolatok Irodalmi Társasága irodalmi estet adott. Az összejövetelen többek között Kosztolányi is tartott egy sikeres előadást, *A magyar irodalom hangszere* címmel. A Gazette de Hongrie részletesen közli a beszédet.[13] Ez a „hangszer" természetesen a magyar nyelv. Kosztolányi franciául beszél, és így kezdi: „Beszélni egy irodalom értékeiről olyan hallgatónak, aki nem ismeri ennek az irodalomnak a nyelvét, majdnem – udvariatlanság." Ezért a magyar irodalom helyett az irodalom hangszeréről, pontosabban a magyar nyelvről szól, hiszen a költő hangszere a nyelv, amelyen kifejezi magát, és amelynek szolgál. Itt a kölcsönösség a legfontosabb. Egy francia statisztika szerint (tudjuk: Meillet-é) a magyar a 11. helyet foglalja el a mai 120 nyelvet beszélő Európa nyelvei között. Kosztolányi ezután bemutatja a magyar nyelv történetét, szókincsének bőségét, sajátos kifejezőkészségét, közvetlenségét – a franciáknak, akiknek latin szellemét a magyar mindig intellektuális forrásaként becsülte.[13/a] Tudták-e követni a francia újságírók Kosztolányi utalásait? Nem biztos. Lehet, hogy nem is olvasták a fentebb említett vitát. De Kosztolányi beszéde nagy sikert aratott, s ha Franciaországban nem is, úgy tetszik, itthon megértették.

A másik érdekes tanulságot Kosztolányi Georges Duhamellel kialakult barátsága szolgáltatja számunkra. Ugyanis három, Kosztolányi Dezsőhöz címzett francia nyelvű Duhamel-levelet és egy táviratot, valamint 4 francia nyelvű válaszlevelet találunk a Kosztolányi-hagyatékban.[14] A legkorábbi 1931. augusztus 11-i keltezésű, pontosan jelzi, hogy miről van szó. Kosztolányi meghívta Duhamelt, tartson előadást Budapesten.

Georges Duhamel elfogadta a meghívást, úgy képzelte, hogy Bukarestbe utazva megállna egy-két napra Budapesten is.

[9] SÁFRÁN Gy., *I. m.* Ms 4627/11. Francia nyelvű újságkivágások: André THÉRIVE, *Le destin des langues nationales* (A nemzeti nyelvek sorsa) L'Opinion, 14 février. 1931. 13–15. *Chroniques internationale. La défense d'une langue nationale* (Egy nemzeti nyelv védelme) Állandó tudósítótól. Revue Franco-Hongroise, IV. année № 29. Avril, 1931. 15–16.

[10] *I. m.* Revue Franco-Hongroise.

[11] Vö.: *I. m.* L'Opinion.

[12] *Un groupe de parlementaires français à Budapest* (Egy csoport francia képviselő Budapesten) Revue de Hongrie, 1932. I. janvier-décembre. 184–187.

[13] *La visite des journalistes français à Budapest* (francia újságírók látogatása Budapesten) Gazette de Hongrie. Budapest, 31. décembre 1932. 45. sz. 4. évf. 1–3.

[13/a] Désiré *Kosztolányi, L'instrument de la littérature hongroise* (A magyar irodalom hangszere) Uo.

[14] SÁFRÁN, i. m. Ms 4622/152–155. Duhamel, Blanche; Duhamel, Georges levelei Kosztolányi Dezsőnek. Ms 4621/148–196. Kosztolányi Dezső levelei Ismeretleneknek, francia nyelven.

La Nouvelle Maison
la Naze
VALMONDOIS
(SEINE-ET-OISE)

1931. augusztus 11.

Kedves Kollegám,

Hágai kongresszuson való találkozásunk alkalmából Ön baráti ajánlatot tett nekem: ha kedvem lenne Budapestre jönni, és ott tartani egy előadást, bizonyára szívélyes közönségre találnék. Úgy gondolom, ezt a kedves tervet éppen most megvalósíthatnám. Az ősszel feleségemmel Bukarestbe kell utaznom. Szeretnék megállni Budapesten, és ott valóban tartanék egy vagy két előadást, aszerint, ahogy Ön jónak tartja. Minthogy nekünk legkésőbb november 3-án kellene elhagynunk Budapestet, az előadást október 30. és november 3. között lehetne megtartani. Sajnálom, hogy ennyi gondot okozok Önnek, de ha mindez lehetséges, hálás lennék, ha tudatná velem és eligazítana, milyen feltételekkel lehetne mindezt valóra váltani.

Remélem tehát, hogy lesz alkalmam Önt hazájában is üdvözölni. Kérem kedves Kollegám, fogadja legszívélyesebb baráti üdvözletemet.

Duhamel[15]

A szeptember 17-i keltezésű, egy kissé türelmetlenebb és hűvösebb hangvételű Duhamel-levélből megtudhatjuk, Kosztolányi ugyan augusztus 14-én válaszolt, de nem elég pontosan, nem vette figyelembe, hogy Duhamel nem akárhová, Közép- és Kelet-Európába készül, s nem tért ki a részletekre.[16]

La Nouvelle Maison
La Naze
VALMONDOIS
(SEINE-ET-OISE)

1931. szeptember 17.

Kedves Uram,

Újra olvastam az Ön augusztus 14-én kelt kedves levelét, és egy kicsit nyugtalan vagyok, az Ön tárgyalásait követve, mert Ön jelzett nekem egy gyors választ is, amely eddig még nem érkezett meg. Az idő nagyon gyorsan telik, s alig egy hónap múlva útra kell keljek Közép- és Kelet-Európába. Azt hiszem most már pontosítanom kell utazásom minden részletét. Nagyon lekötelezne, ha pontosabban felvilágosítana terveinkről. Örülök, hogy üdvözölhetem majd Önt szép és híres városában, s kérem fogadja szívélyes, baráti üdvözletemet.

Duhamel

Kosztolányi válasza Duhamelhez francia nyelvű levelek „Ismeretleneknek" címszó alatt fellelhető a hagyatékban.[17]

Monsieur,

Au moment où je me suis justement proposé de vous écrire, le facteur m'a apporté votre lettre si aimable.

Dans la crise économique actuelle, nos bureaux de concert m'ont fait des propositions tellement confuses que j'ai préféré d'interrompre toute négotiation avec eux.

[15] Ms 4622/153. *Duhamel, Georges Kosztolányi Dezsőnek.* Valmondois, 1931. augusztus 11. 2 f. francia nyelven.

[16] Ms 4622/154. *Duhamel, Georges Kosztolányi Dezsőnek.* Valmondois, 1931. szept. 17. 2 f. fr. ny.

[17] SÁFRÁN, i. m. Ms 4621/159. Kosztolányi Dezső levelei *Ismeretleneknek,* francia nyelven, gépelt levél.

J'ai donc formé le projet de vous demander au nom du Pen Club Hongrois de vouloir bien faire votre conférence en question dans la salle du „Fészek", notre cercle d'artistes le plus élégant.

Le groupe assez nombreux des écrivains de notre petit pays (qui, depuis longtemps sont tous vos admirateurs) vous attend avec le plus grand plaisir et vous prie de vouloir bien lui faire l'honneur de votre visite. Quant à moi qui connais chaque ligne de votre oeuvre, j'en suis sur que la Hongrie vous intéressera tout spécialement. de même que Budapest, cette ville où Salavin aurait pu également naître.

Je vous serais obligé au plus haut degré si vous aviez la grande complaisance de nous faira connaître à l'avance le moment précis de votre arrivée, de même que vos désirs spéciaux, pour pouvoir prendre les dispositions nécéssaires.

En attendant le plaisir de vous lire, veuillez croire, Monsieur, à mes amitiés les élus sincères.

D. K.

Uram,

A postás éppen akkor kézbesítette kedves levelét, amikor elhatároztam, hogy levelet írok Önnek.

Szervező irodáink olyan bizonytalan ajánlatokat tettek nekem, hogy jobbnak láttam megszakítani velük minden kapcsolatot a jelenlegi gazdasági válságban.

Ezért tehát úgy terveztem, hogy a magyar Pen Club nevében kérem fel Önt, tartsa meg a kérdéses előadást a Fészek Klubban, legelegánsabb művészkaszinónkban.

Kis országunk számos írója (akik hosszú ideje csodálják Önt), nagy örömmel várja és megtiszteltetésnek érzi az Ön látogatását. Ami engem illet (hiszen én jól ismerem az Ön műveit), bizonyos vagyok benne, hogy Magyarország különösen érdekelni fogja Önt, s Budapest is, az a város, ahol Salavin akár világra jöhetett volna.

Nagyon örülnék, ha tudatná velünk előre érkezésének pontos dátumát, s különleges kívánságait, hogy megtehessem a szükséges intézkedéseket.

Levelét várom, őszinte barátsággal:

Kosztolányi Dezső

A következő levelet már Blanche Duhamelnek írja Kosztolányi.[17/a]

Madame,

je vous remercie de votre aimable lettre et je m'empresse de vous faire savoir que le Pen Club Hongrois offre pour la conférence de M. votre mari la somme de 1000 francs. La modicité de cette somme ne représente *pas le degré de haute estime que nous* remontons pour M. Duhamel, *mais* est malheureusement l'expression de la situation maternelle de notre pays. Quant à la date que vous proposez – le 2 novembre elle nous convient, mais nous préfererions le 1. novembre que se trouve être un dimanche. Je vous serais bien obligé de me mettre au conscient de *votre* décision et de m'avertir du jour de votre arrivée.

Veuillez agréer, Madame l'expression de mes sentiments distingués et veuillez présenter de ma part à M. Duhamel nos remerciements anticipés.

D. K.

Asszonyom,

köszönöm kedves levelét, és sietek bejelenteni Önnek, hogy a magyar Pen Club férje előadásáért 1000 franc honoráriumot ajánl fel. Az összeg szerénysége egyáltalán nem a mi nagyrabecsülésünk mércéje M. Duhamel iránt, hanem sajnos országunk anyagi helyzetét jelzi. Az Ön által ajánlott november 2-i dátummal egyetértek, de esetleg jobb lenne a november elseje, amely egy vasárnapra esik. Értesítsenek, hogyan határoztak és mikor érkeznek.

Szívélyes üdvözletemet küldöm Önnek, Asszonyom és férjének.

Kosztolányi Dezső

Íme a válasz – a Mme, mint ügyintéző, figyelme minden apróságra kiterjed.[18]

[17a] SÁFRÁN, i. m. Ms 4621/183. Kosztolányi Dezső levelei *Ismeretleneknek*, francia nyelven, fogalmazvány, javításokkal.

[18] Ms 4622/152. *Duhamel, Blanche levele Kosztolányi Dezsőnek.* Paris, 1931. okt. 6. 2 f. fr. ny.

28. Rue Vauquelin
Paris V

1931. október 6.

Uram. Köszönöm levelét. Férjem elfogadja tehát a felajánlott tiszteletdíjat – figyelembe véve a jelenlegi nehézségeket. Egy nappal előre hozhatjuk utazásunkat is, és ahogyan Ön óhajtja, előadását november 1-én, vasárnap fogja megtartani Budapesten. Meg fogjuk Bécsből táviratozni pontosan érkezésünk idejét. Október 31-én szombaton akarunk vonatra szállni, és így valószínűleg este érkezünk majd Budapestre. Nagy szívességet tenne Uram, ha utánanézve a Bécs–Budapest közti vonatok menetidejének, és jelezné nekünk a számunkra legmegfelelőbb vonat indulási idejét. Szívességét előre is köszönöm.
Szívélyes üdvözlettel a férjem és a magam nevében:

Blanche Duhamel

Kosztolányi ezúttal gyorsan válaszol.[19]

Budapest, le 12 Octobre 1931.

Madame,

C'est avec une joie sincère que nous avons appris votre décision de nous rendre visite.

En réponse à votre question, je me permets de vous informer que le train le plus agréable est celui qui part de Vienne à 8 heures 33, de la Gare de l'Est (Ostbahnhof), pour arriver à 13 heures 12 à Budapest, Gare de l'Est (Keleti pályaudvar).

Je me charge de faire parvenir le billet gratuit à l'adresse de Monsieur votre mari avant le 25 du mois. Le billet en question sera valable de la frontière hongroise jusqu à la frontière roumaine. Cela va sans dire qu'une chambre convenable vous sera retenue.

Veuillez redire, Madame, nos salutations cordiales à Monsieur votre mari et agréez en même temps l'expression de mes sentiments très distingués.

D. K.

Asszonyom,

őszinte örömmel értesültem látogatásukról. Kérdésére válaszolva közlöm, hogy a legkényelmesebb vonat Bécsből 8 óra 33 perckor indul az Ostbahnhofról és a Budapesti Keleti Pályaudvarra 13 óra 12 perckor érkezik.

E hó 25-ig megküldöm a férje címére a vonatjegyet is (gratuit), a kérdéses jegy érvényes a magyar határtól a román határig. Természetesen megfelelő szállást is foglalunk Önöknek.

Adja át férjének legszívélyesebb üdvözletemet, kezeit csókolja

Kosztolányi Dezső

S végül egy távirat Duhameléktől Bécsből jelzi, hogy: „1931. október 31-én 13.12 órakor, szombaton érkezünk."[20]

De hogyan jut eszébe Kosztolányinak Georges Duhamelt meghívni? Mint a fentebb idézett levélből is tudjuk, Duhamellel már a PEN Clubok Hágai Kongresszusán, 1931-ben találkozott. Közelebbi ismeretségük tehát innen számítható, de a személyes rokonszenvnek talán más oka is van.[21] Ha csak a Nyugatban, 1926-tól megjelent Duhamelről szóló írásokat nézzük, szembeötlő a Duhamel iránti figye-

[19] Ms 4621/181. Kosztolányi Dezső levelei *Ismeretleneknek*, francia nyelven, gépelt levél.

[20] Ms 4622/155. Wien, 1931. okt. 30. távirat, fr. ny.

[21] Az „Ismeretleneknek" írt francia nyelvű levélfogalmazványok között található még egy Duhamelnek szóló Kosztolányi-levél, mely barátságukról tanúskodik. (Ms 4621/150. francia nyelvű fogalmazvány, javításokkal.)

Cher Monsieur, jevous remercie infiniment de l'honneur que vous m'avez fait en m'envoyant votre nouveau livre. J'ai commencé à le lire et j'ai été touché de la vigueur toujours renouvelée de votre puissant talent. Quand j'aurai terminé la lecture, j'écrirai mes impressions dans une de nos révues

lem. 1932 körül ez csak fokozódik. (Ebben az időszakban 6 érdemleges tanulmány jelenik meg róla.)[22] Nincs most lehetőség e tanulmányok részletes ismertetésére, de kiemelhetünk néhányat: Komor András pl. Jules Romains-nel veti össze, Illyés Gyula Duhamel oroszországi utazásáról ír, és a legtöbb kritikus a „Salavin-könyvek" nyugtalan lelkivilágát idézi, vagy Duhamel Querelles de famille című könyvét vitatja, amely a technikai civilizáció ártalmas áldásai ellen szól. (Illés Endre, Gyergyai Albert.)[23] Igaz, 1931-ig csak Duhamel egyetlen regénye, az Éjféli vallomás jelenik meg nálunk magyarul (Komor András, 1927.), de éppen a Nyugat cikkei Duhamel többi művéről, írói módszereiről, egyéniségéről is tájékoztatják az olvasókat. Kosztolányi tehát úgy érzi, hogy ideje bemutatni Duhamelt a maga emberi mivoltában is Budapesten, a nagyközönség előtt. Ez meg is történik. Duhamel megtartja az előadását, a korabeli újságok tudósításai szerint nagy sikerrel.

A Gazette de Hongrie már 1931. október 31-én hírül adja: Georges Duhamel a budapesti PEN Club meghívására Budapestre érkezett, és előadást fog tartani az MTA előadótermében november 2-án, hétfőn 5 óra 30-kor. Az előadás címe sokat sejtető: Le secret de l'écrivain (Az író titka).[24] A további tudósítások mind az 1931. november 3-i, keddi újságokban jelennek meg: Magyarság, Budapesti Hírlap, Pesti Napló, Újság, ez utóbbi három részletes tudósítást is ad. (Az Est, a Magyarország és a Népszava nem említi.) Az Újság tudósítója szerint az akadémia előadótermében tartott előadás óriási érdeklődést váltott ki, a közönség be sem fért a terembe. Megnyitót mondott és elnökölt Berzeviczy Albert. E jellegzetesen inkább jobboldali hangvételű újság a teljes előadás ismertetését mellőzi, de fontosnak tartja Duhamel bevezető szavait: „A franciák nagy része nagyon jól ismeri a mi ezeréves kultúránkat, világtörténelmi jelentőségünket, sőt – a mi szenvedéseinket is." stb.[25] A Pesti Napló címszava „Le kell győznünk a gépet" – mondja Georges Duhamel. Ez a tudósítás sokkal igényesebb. Duhamelt mint írót is méltatja, aki megérdemli az ünneplést, remek író és remek humanista, s munkásságával most már egy kicsit hozzátartozik ahhoz, amit „Európa lelkiismeretének" szoktak nevezni. A tudósító külön interjút készített az íróval, aki beszélt kiemelkedő műveiről. „Salavin a mai kor legkülönbözőbb típusainak találkozási pontja, ún. geometriai helye, és bárhol fellelhető. Ma világválság van, mert az emberiség nem tud uralkodni a technika fölött. S mi az író szerepe a civilizáció nagy válságában? Csak egy feladata lehet: olyan élesen ábrázolja a mai kort, a mai világot, hogy ettől az ábrá-

et je rangerai le volume (merci de votre flatteuse dédicace) auprès de vos autres oeuvres qui sont le trésor de ma bibliothèque.
Veuillez présenter mes hommages à Mme Duhamel recevez cher Monsieur l'expression de mes souhaits les plus cordiaux.

D. K.

Kedves Uram, nagyon szépen köszönöm figyelmességét, hogy elküldte nekem legújabb könyvét. Azonnal elkezdtem olvasni, és megragadott az Ön kiemelkedő tehetségének erőteljes megújulása. Ha befejeztem a könyvet, szeretném benyomásaimat közzétenni egyik folyóiratunkban. Majd elhelyezem ezt a kötetet is (megköszönve a hízelgő dedikációt) az Ön többi műve között, melyek könyvtáram kincsei.
Adja át legszívélyesebb üdvözletemet Mme Duhamelnek, és fogadja legőszintébb hálámat:

Kosztolányi Dezső

[22] KOMOR András, *Georges Duhamel.* Nyugat, 1926. II. 393–396.; ILLYÉS Gyula, *Duhamel Oroszországban.* Nyugat, 1927. II. 713–717.; CARRÈRE, Jean: *Salavin.* Georges Duhamel regénye. Nyugat, 1930. II. 72–73.; BÁLINT György, *Querelles de famille.* Georges Duhamel könyve. Nyugat, 1932. I. 592–593.; ILLÉS Endre, ue. Nyugat, 1932. I. 593–594.; GYERGYAI Albert, *Georges Duhamel.* Nyugat, 1932. II. 341–343.

[23] I. m. GYERGYAI Albert, Nyugat, 1932. II. 341–343.

[24] *Lettres, Sciences et Arts* c. rovat, Gazette de Hongrie, Troisième année. № 43. Bp. 31. octobre, 1931. 3.

[25] *Tudomány – irodalom. Georges Duhamel előadást tartott az Akadémiában.* Újság, Bp. 1931. nov. 3. kedd. VII. évf. 249. sz. 7.

zolástól a világ öntudatossá váljék. Fokozni kell ennek a civilizációnak az önismeretét: ez a lényeg."[26] A Budapesti Hírlap Duhamelben a nagy emberbarátot méltatja, s idézi tőle, dőlt betűkkel szedve: „Franciaországban sokkal több rokonszenv és becsülés tapasztalható Magyarország iránt, mintsem gondolná az ember." Itt olvashatjuk a cikk végén, hogy a PEN Club este vendégül látta Duhamelt, és az írót franciául Radó Antal köszöntötte.[27]

Van még két részletes francia nyelvű beszámoló erről a budapesti látogatásról. (Revue de Hongrie 1931. II., Hankiss János és Gazette de Hongrie 1931. november 7., François Gachot.)[28] De meglepő, hogy a cikkek inkább Duhamel nagyságáról, mint annak előadásáról szólnak, s ennek oka van. Az előadás valószínűleg csalódást keltett, nem volt több, mint egy vidám „filológiai óra", anekdotákkal és általános frázisokkal fűszerezve. Jellemző, hogy csak egy született francia, François Gachot meri leírni: „Miért, hogy Duhamel hétfői előadása, ahelyett, hogy ékesszólóan bizonyította volna, csak érintette előttünk gondolatainak mélységét, s nem hagyta, hogy megfejtsük titkát?"[29] Duhamel bizonyára lebecsülte a magyar közönséget. Később Gyergyai Albert is erre utal a Nyugatban megjelenő írásában, amikor ezt írja: Duhamel „tavalyi előadása Budapesten még rajongó híveit is lehűtötte: a várt „message" vigasza és horizontja helyett több mint másfélóra hosszat a nyelv gépiességei ellen hadakozott, ami egy nyelv- és írástudónak érthető és szükséges szórakozás, ami azonban éppen úgy, mint orosz vagy amerikai útikönyvei egyúttal bizonyos aprólékosságról s kispolgári mániákusságról is tanúskodnak, s a tiszta, az igazi, a magas értelem helyett mintha csak az átlagos, a társadalmi, a józan észt képviselné".[30]

Duhamel csak átutazott Magyarországon, és ugyanolyan távolságban maradt, mint volt, tőlünk magyaroktól. Valószínűleg Kosztolányitól is., akiről érdekes módon, e számtalan cikk egyikében sem esik szó. Kosztolányi a háttérben marad, pedig a főszereplő ő, Duhamel mellett. Tehetsége is hasonló a nagy francia íróéhoz. (Ezt írja A. Sauvageot is egy Esti Kornélról írt francia nyelvű kritikájában, amikor Esti Kornél személyiségét, illetve Kosztolányi írói énjét Salavin, Jules Romains, Roger Martin du Gard kortársának nevezi.)[31] A közelebbi barátságról nincs több Kosztolányihoz írt Duhamel levél, de van egy francia nyelven írt Kosztolányi levélfogalmazvány, s ez megrázó dokumentum. E levél Sáfrán Györgyi Kosztolányi hagyatékáról készített repertóriuma szerint G. Duhamelhez íródott. (Jelzése: Ms 4621/143.[32] A levél dátum nélküli, nehezen olvasható, kusza írás. Kosztolányi a kórházból írhatta.

„Kedves Barátom, bizonyára nem tudja, hogy nagyon beteg vagyok. Ez az ínydaganat („epulis"), amelyet már megoperáltak a Fasor Szanatórium ínyosztályán, kiújult, és én három újabb, egymást követő súlyos operáción estem át. Mialatt a kórházban feküdtem, G. Duhamel barátom volt olyan kedves, hogy meglátogatott, és majdnem egy órát töltött mellettem. Ez az ismeretség köztünk néhány éve jött létre, az Ő egyik budapesti látogatása alkalmából, s már barátsággá teljesedett. Van egy ötletem! Elküldöm neki az Édes Annát, amelyet Ön lefordított. Kérem Önt, legyen olyan jó, segítsen nekem ebben. Küldök Önnek két példányt. Mihelyt megkapja ezt a levelet, javítsa ki és küldjön egy példány könyvet M. Georges Duhamelnek. Tegyen hozzá néhány szót és emlékeztesse őt a mi régi találkozásunkra a Szent János Kórház B. pavilonjában."

Kosztolányi

[26] *„Le kell győznünk a gépet"* mondja G. Duhamel, aki a technikai hipochonderekről, a civilizáció válságáról és a nyelvtani hibákról beszélt Budapesten. Pesti Napló, 1931. nov. 3., kedd, 82. évf. 249. sz. 9.

[27] *Georges Duhamel előadása a nyelv titkáról.* Budapesti Hírlap, 1931. II. évf. 249. sz. nov. 3. kedd. 2.

[28] *Lettres, Sciences et Arts. La conférence de G. Duhamel* par François Gachot. Gazette de Hongrie, 7. novembre, 1931. 3. Le monde littéraire. Georges Duhamel à Bp. (HANKISS János) Revue de Hongrie, 1931. II. 185–186.

[29] I. m. de F. Gachot.

[30] GYERGYAI Albert, *Georges Duhamel.* Nyugat, 1931. II. 341.

[31] A. Sauvageot, *Kosztolányi Dezső: Esti Kornél* (Éditions Genius Budapest, 1933.) Revue des études hongroises. 11[e]année, 1933. 388–389.

[32] SÁFRÁN, i. m. Ms 4621/143. *Kosztolányi Dezső levele Duhamel, Georgesnak.* fr. ny. fogalm. 2 f. Ms 4621/143.

A levél tehát nem Duhamelhez, hanem Maxime Beauforthoz íródott, az Édes Anna fordítójához, valószínűleg 1934-ben. Kosztolányi már nagyon beteg ekkor, de az ötlet, mely legkedvesebb, utolsó teljes regényéhez kapcsolódik, nem hagyta nyugodni.

Az Édes Anna 1926-ban jelent meg, és egy másik levél tanúsága szerint Kosztolányit már foglalkoztatja a gondolat – le kellene fordíttatni franciára. Wlassics Gyula Magyar Királyi Vallás- és Közoktatási Helyettes Államtitkár 1927. október 21-i levelében ezt írja Kosztolányinak:

Kedves Barátom,

Maxime Beaufortban azt hiszem, megtaláltuk azt a franciát, aki a magyarral is annyira tisztában van, hogy jó fordításokat készíthet anélkül, hogy még egy francia kézen kelljen a fordítást átereszteni, ami mindig az egyöntetűség rovására van és sokszor félreértéseket is teremt.

Kérlek, légy szíves velem közölni, Édes Annád francia fordítási jogát nem adtad-e át valakinek s rendelkezhetnénk-e abban az irányban, hogy a francia fordítást Beauforttal készíttessük. Szeretném, ha azt válaszolnád, hogy látni szeretnél előbb egy fejezetet (talán meg is jelölhetnéd, hogy melyiket), hogy megítélhesd mennyire adja vissza intencióidat. S így, ha próbafordításra vállalkozik, legalább nem veszünk zsákbamacskát.

Szívből üdvözöl igaz híved

Budapest, 1927. október hó 21.-én

ifj. Wlassics Gyula[33]

M. Beaufort, aki jól tud tehát magyarul, már 1927 végén megbízást kap a fordításra, és hamarosan be is fejezi a munkát.[34] Azonban csak a kézirat készül el, a mű franciaországi kiadása késik. Ez ügyben fordul Kosztolányi még két nagy francia íróhoz, *Jules Romains*-hez és *François Mauriac*-hoz. (S valószínűleg Duhamelnek is ezért küldeti el a kéziratot, hátha felfigyel talán ő rá, hiszen barátja!)

A Jules Romains-nek szóló levél is a hagyaték publikálatlan darabja, dátum nélküli, magyar fogalmazvány. Neki ugyancsak elküldte – Beaufort közvetítésével az Édes Annát, s kéri olvassa el.

Mester,

A nyár végén, barátom M. Maxime Beaufort egy levelet s egy legépelt kéziratot hagyott az ön lakásán. Sajnos, nem találhatta otthon.

A levélben emlékezetébe igyekeztem idézni azt a számomra felejthetetlen találkozást, amikor önnel Teleky Sándorné szalonjában az Abbaye-körről, s az új francia irodalomról beszélgettem, és megkértem önt, hogy amennyiben még nem felejtette el azt a kis pontot, mely az ön emlékezetében lehetek, tekintsen be kéziratomba. Több könyvem megjelent Angliában, Németországban, Amerikában. (Ez a kézirat legújabb regényem, melyet legtöbbre becsülök.) Ha érdemesnek tartja, kérem, írjon eléje néhány szót s egyengesse utamat abban az országban, ahol – lélekben – állandóan élek.

Ugye nem veszi rossz néven, hogy érdeklődöm a levelem és kéziratom iránt?

Válaszát várva vagyok régi híve és tisztelője:

D. K.[35]

[33] *Ifj. Wlassics Gyula levele Kosztolányi Dezsőnek.* Budapest, 1927. okt. 21. 1 f. Sáfrán i. m. Ms 4625/273.

[34] M. Beaufort Romain Rolland-ról tart előadást a magyar–francia irodalmi társaságban, nagy sikerrel. 1932. április 30. Gazette de Hongrie.

[35] SÁFRÁN, i. m. Ms 4621/679. *Kosztolányi Dezső levele Romains Julesnek,* 1 f. fogalm.

E sorok kissé kibővített francia nyelvű fordítását is megtaláltuk a hagyatékban.

Monsieur,

Permettez-moi que je viens en aide à votre mémoire. Votre voyage en Hongrie, qui nous sera toujours une épisode inoubliable évoquera sans doute un conglomérat de visages, de gestes et de vies dans votre imagination. C'est pourquoi que je trouve nécessaire d'attirer votre attention sur ce point, que je suis. Vous y réussirez peut-être à le découvrir quelque part.

Nous causions un après-midi au salon de la Comtesse Alexandre de Teleky à Buda, de „l'Abbaye" de „Copains", ainsi que de la littérature française et hongroise. Puis, vous vous fîtes déclamer des vers hongrois par ma femme et après la représentation du „Dictateur", j'avais encore l'honneur d'échanger que les paroles avec vous durant le festin, donné en votre honneur.

Maintenant, j'ai à vous demander un grand service. Monsieur Maxime Beaufort, le porteur de ces lignes, a traduit un de mes romans en français. Ce serait mon début dans ce pays, où mon âme vit continuellement, Jusqu' ici on ne connait mon nom qu'en Allemagne et en Amerique. Je vous prie donc de vouloir bien lire mon livre et si vous lui attribuez, et toute franchise, quelque valeur, de prémunir l'édition française, d'une préface écrite par vous, afin que je ne sois pas aussi isolé dans l'agglomération brillante de la littérature la plus illustre.

En tous cas je vous prie de me faire savoir votre opinion et décision à ce sujet.

Je le sais bien, que je vous demande beaucoup, mais on dit que affection a le don d'enhardir. Excusez moi.

D. K.[35/a]

Jules Romains-t tehát ismeri, találkozott vele.[36] (Jules Romains és Duhamel jó barátok, az Abbaye, „Poésie immédiate" nevű írócsoport tagjai, amely 1906-ban alakult Créteil abbéságában.)[37] Tudjuk, Jules Romains 1932 tavaszán a PEN Club kongresszusán Budapesten járt. Mikorra datálható tehát ez a levél? Valószínűleg 1932 őszére. De Kosztolányi Jules Romains-t nemcsak egyszerűen ismeri, amit a „francia szellem" számára jelentett, a legteljesebben róla szólva fogalmazza meg: „Te vagy a bátorság, a szabadság, a gúnynak az a prometeuszi szikrája, melyet örökbe kaptál rokonaitól, a bájjal és az arányérzékkel együtt, ez az alkotó destrukció, mely ezerszer szentebb, emberibb a romboló, építeni képtelen, elveket csirizelő konstrukcióknál. Élesség, erő, szerénysége a nagyságnak, kedvessége a mélységnek. Francia, francia. Fény, fáklya, emberiség fáklyája. Latin szellem, mely nélkül szegény lenne a földgolyó. Ezért szeretlek téged."[37/a] – Van rá adatunk, amelyből kiderül, hogy Jules Romains válaszra se méltatja.

François Mauriachoz is ebben az ügyben írt.[38] Mauriacot nem ismeri, de lefordította magyarra a Le désert de l'amour (1925) című művét, s szereti Mauriac művészetét. (Megjegyezzük, hogy Mauriactól rendkívül sokat fordítottak magyarra még Kosztolányi életében: 10 regényét.)[39]

Mester,

azon tűnődöm, milyen jogon írok önnek? Nyilván a szeretet jogán. Évek óta foglalkozom az ön kivételes művészetével. Én fordítottam magyarra remekművét: A szerelem sivataga címűt (Le désert de l'amour). Ez a szeretet ad erőt nekem erre a lépésre.

[35a] SÁFRÁN, i. m. Kosztolányi Dezső levelei *Ismeretleneknek*, francia nyelven, Ms4621/160. A francia nyelvű fogalmazvány gépelt formátumú, Kosztolányi ceruzás javításaival.

[36] SÁFRÁN, i. m. Ms 4625/4950. Teleky Sándorné (Szikra) levele Kosztolányi Dezsőhöz. 1927. augusztus 8.

[37] Az Abbaye-kör 1906-ban Créteil abbéságában alakult „Független költészet" elnevezéssel. Tagjai szocialista és demokrata elveket vallottak, intellektualizmust a való világgal szemben.

[37a] KOSZTOLÁNYI Dezső, *Színház*. 143–144. Idézi: KISS Ferenc, *Az érett Kosztolányi*. 382.

[38] SÁFRÁN, i. m. Ms 4621/678. *Kosztolányi Dezső levele Mauriac, François-nak*. 1 f. fogalm.

[39] L. Magyar Könyvészet 1921–1944. Bp. 1981. OSZK, VI. Nyelvészet-irodalom.

Író vagyok. Angliában, Németországban, Amerikában több regényem megjelent. Most legújabb regényemet, az Édes Annát franciára is lefordították. Tudom, hogy az ön hazájában megjelenni több, mint bárhol a világon. Itt azonban egyedül vagyok, minden összeköttetés nélkül. Eddig mindössze néhány versem, novellám jelent meg franciául.

Ezt kérdezem: elküldhetem-e önnek legépelt kéziratomat, s remélhetem-e, hogy belepillant abba? Remélhetem-e, hogy pár bevezető szót ír eléje s kinyitja előttem a világ kapuit?

Csak annyit kérek, amennyire munkám érdemes. Ön nem ismer engem. Kérem, ismerje meg munkámat. Ha nem érdekli, dobja félre.

Átolvasom levelemet. Meghökkenek merészségétől. Azokhoz, akiket kevésbé becsülök és szeretek, aligha mernék hasonló kérést intézni. A szeretet követelőző.

Kérem válaszát. Igaz híve és tisztelője:

D. K.

A levél hangja végtelenül szerény, mondhatni, alázatos. De ne felejtsük el, egy készülő francia nyelvű levél magyar fogalmazványa, szinte minden kötelező, franciás udvarias szólammal előre ellátva, Kosztolányi magyarul fogalmaz, de franciául gondolkodik. Melyik levelet írhatta előbb? A Mauriachoz szólót vagy a Jules Romains-hez címzettet? Valószínűleg egy időben, illetve miután Jules Romains-től nem kapott választ. De Mauriac sem reflektált a kérésére, legalábbis nincs erre semmi jelzésünk. S az Édes Anna francia fordításának közléséről csak Kosztolányi halála után, a Le Temps című lap ad hírt 1937 augusztusában. A mű könyvalakban pedig Maxime Beaufort fordításában: *Absolve domine* címmel jelenik meg 1944-ben Párizsban, az Idegen mesterek sorozatban.[40] A könyv megjelenési időpontja a háború végére esik, és a jelenleg fellelhető talán egyedüli magyarországi példány a Széchényi Könyvtárban, még ma is felvágatlan, eddig senki sem olvasta.

1932 nem csak a levelek szempontjából fontos év. A PEN Club 10. kongresszusát májusban Budapesten tartották. Kosztolányi ugyan 1931-ben lemondott elnöki tisztjéről (hivatalosan Berzeviczy Albert az elnök), de a kongresszus idejére átmenetileg megegyeznek, és így három „író-elnök" van: Herczeg Ferenc, Heltay Jenő és a legfiatalabb, Kosztolányi Dezső.[41] A Kosztolányi hagyaték erre az eseményre vonatkozóan is tartogat meglepetéseket: újságkivágások 1932-es francia újságokból stb.[42] Az egyik francia újság cikke (Les Nouvelles Littéraires) a magyar PEN Club bemutatását tűzi ki célul, és Kosztolányiról is szól: „Kosztolányi igazi költő. Anyanyelvének szerelmese, senki sem ismeri jobban nála a szavak muzsikáját, és senki sem játszik azon különbül. Ebben a korszakban, amely nem kedvez a költészetnek, Kosztolányi mély elhivatottságot érez . . . Ha nagyszerű költő, regényírónak sem kisebb. Chère Anna című regénye, a magyar regény történetének új fényjelzője . . . " Ugyanennek az újságnak egy másik cikke a budapesti programról, eseményekről tudósít. A küldöttek május 14-én érkeznek, és felfedezik Budapestet, az „orgonák és akácok" városát. De a fény után „felhők" gyülekeznek.

[40] Désiré KOSZTOLÁNYI, *Absolve domine (Anna édes)* Roman traduit du Hongrois par Maxime Beaufort. Les maîtres étrangers. Paris, Fernand Sorlot.

[41] PEN Club: Poets, Essayists, Novellists, – a világ íróinak szövetsége 1921-ben jött létre, angol kezdeményezésre. A magyar PEN Club 1926-ban alakult. Első elnöke Rákosi Jenő, második Kosztolányi Dezső, 1930-tól. Az ő érdeme az 1932-es budapesti X. kongresszus. Lemondását a jobboldali írók provokálják ki, mert Kosztolányi Móricz Zsigmondnak és Krúdy Gyulának adta át az angoloktól 1931 decemberében kapott 2000 fontot, mint az év legjobb szépirodalmi művei szerzőinek. A kongresszus idején hivatalosan Berzeviczy Albert az elnök, de azután rögtön le kellett mondania, mert 39 író – szolidaritásul – kilépett.

[42] SÁFRÁN, *I. m.* Ms 4627/14. Cikk a Les Nouvelles Littéraires c. újság 97. lapján. *A PEN Club tagjai Budapesten.* Franciául.) Írta: Tibor KOEVES. Ms 4627/13. Les Nouvelles littéraires. Le strapontin volant. *Le congrès des PEN-club* – írta Léon KOCHNITZKY. Ms 4627/12. Le Temps. Lundi 18 avril 1932. Hírt ad a kongresszusról.

Ua.: Lettres, Sciences et Arts. *Le congrès du P.E.N. Club.* Gazette de Hongrie, 1932. máj. 21. 4. évf. № 20. Tudósítás Galsworthy, a PEN Club elnökének látogatásáról; itt voltak és felszólaltak még *Marinetti, Jules Romains,* Illyés Gyula stb.

Sikerül-e politikamentes légkört teremteni? 250 résztvevő, 4 napig – 4 tudományos ülés. A tudósító kiemeli és hangsúlyozza a nagyszerű magyaros vendégfogadást és udvariasságot. Találkoztak Babitscsal, a költő-regényíró Kosztolányival, s öt vagy hat nyelvet nehézség nélkül beszélő „európai magyarokkal".[43] E francia újságokban, érdekes, meg sem említik a hivatalos elnök, Berzeviczy Albert nevét, sokkal inkább szó van Kosztolányiról. Mindenki ismeri tehát Kosztolányi érdemeit a kongresszus budapesti megszervezésében. A kongresszus megrendezése a jelek szerint nagyszerűen sikerült, mindez igazi elégtétel Kosztolányinak a franciák előtt is, pedig ekkor már nem hivatalos elnök. Nem baj! 1932 nyarán nagy francia kitüntetést kap, a Becsületrend Lovagjává avatják, Eckhardt Sándorral és Hevesi Sándorral együtt. Azért ennek a kitüntetésnek is megvan a maga kis története. Tanúskodik róla a hagyatékból egy másik publikálatlan Kosztolányi levél francia fogalmazványa, Franciaország magyarországi nagykövetének, Budapesten 1932. november 18-án.[44]

Nagykövet Úr,

a Becsületrend Lovagja kitüntetést, amelyet a nyár elején volt olyan kedves címemre és a mi külügyminiszterünknek továbbítani csak nemrég adták át nekem a hivatalos hatóságok. Először is elnézést kérek tehát, hogy ilyen későn mondok köszönetet Excellenciádnak a Francia Köztársaság értékes kitüntetéséért.

Gyermekkoromtól kezdve a latin kultúrán nőttem fel, s főleg a francián, s mindig arra törekedtem, hogy honfitársaim figyelmét és szeretetét is e kultúra kincsei felé csalogassam. Költőként, fordítóként és publicistaként is boldog vagyok és büszke, hogy úgy becsülnek meg hazámban, mint e nyugati kultúra hűséges őrzőjét. Ha, egészen bizonyosan Excellenciád kedves és bölcs tanácsára, a francia kormány volt olyan kedves megtisztelni ezzel a magas kitüntetéssel, akkor részemről is megengedhető, hogy abban nemcsak munkáimnak és erőfeszítéseimnek a jutalmát lássam, de biztatást a jövőre nézve is.

Teljes szívemből tolmácsolom legforróbb köszönetemet Önnek, Magyarország barátjának, s mi több, az irodalom kollegiális hívének, és arra szeretném kérni, tolmácsolja (annak, akit ez illet) legmélyebb hálámat.

Hálás köszönettel és legőszintébb jókívánságaimmal fogadja mély tiszteletem kifejezését.

D. K.

A levél tanulsága Kosztolányi Dezső számára: a kitüntetés jutalom és biztatás a jövőre nézve. De Kosztolányi már 1933 nyarán érzi magában a pusztító betegséget. Nem sok ideje maradt hátra.

Az eddig vizsgált dokumentumok az 1930-tól 1932-ig tartó időszakot körvonalazták. Amit ezután áttekinthetünk, a jövőre vonatkoztatva, azt ő már nem érte meg. Halála után a Notre langue-notre forteresse ... című írását közli a Nouvelle Revue de Hongrie Kosztolányi francia nyelvű fordításában.[45] Itt írja: „beletörődöm abba, hogy megsemmisülök. De nem tudom elfogadni, hogy szellemiségemnek legalább az a töredéke ne maradjon utánam, melyet valaha átitattam lelkemmel, s hogy miután lélegzetem mindörökre elakad, legalább azok a szavak ne lebegjenek a sírom fölött, melyeket egykor a lehelletemmel mozgattam, az anyanyelvem, a legközelebbi testvérem beszéde, a lélek beszéde, mely minden elmúláson túl is olyan mint a családi folytonosság dallama. Úgy érzem, hogy az élet e nyelvi

[43] I. m. Gazette de Hongrie. Galsworthy budapesti beszédéből; „Magyarország táplálja mindig a vágyat bennünk, hogy létrejöjjön a nemzetközi béke, amely az igazságon és a nemzetek közötti egyenlőségen alapul. Európa civilizált népei között még szorosabb kapcsolatokat kell létrehoznunk, amelyre ma nagyobb szükség van, mint valaha!"

[44] SÁFRÁN, *I. m.* Ms 4621/145. *Kosztolányi Dezső levele Franciaország magyarországi nagykövetének.* Bp. 1932. november 18. fr. ny. fogalm. 1 f.

[45] *Notre langue– notre forteresse* ... Nouvelle Revue de Hongrie. (Kosztolányi fordítása franciára.) SÁFRÁN: I. m. Ms 4619/105. Ue. KOSZTOLÁNYI Dezső: *Erős várunk, a nyelv.* Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei. I. Nyugat.

túlvilág nélkül aljasan állati volna, s a halál még vigasztalanabb és sötétebb."[46] A közlemény érdekessége, hogy franciára még maga Kosztolányi fordította ezt az írást, melyben a magyar anyanyelvről, mint élete legnagyobb eseményéről szól. Üzenet ez: a magyarságról és az európaiságról. Ez a kettős szerepvállalás összeegyeztethető. Kosztolányi Dezsőné hagyatékában is vannak eddig még nem említett, erre vonatkozó dokumentumok. Jean Cuttat levelei Kosztolányi Dezsőnének 1946 februárjából egy szerződésről tizenkét Kosztolányi novella francia kiadására. (A közvetítő Hubay Miklós.)[47] És még jó néhány levél, pl. Montarier Hubert-től és feleségétől még 1966-ból is, két Kosztolányi-vers kéziratos fordításával együtt.[48]

Fejezzük be a sort, mintegy összefoglalásul egy újabb hagyatékban fellelt kiadvány felidézésével. 1948-ban a Magyar Írók Nyugat-Európai Kiadására készül egy kis csoport magyar Svájcban Hubay Miklós vezetésével. A füzet mottója Kosztolányi-idézet: „Néma gyermek minden kismagyar, S a nagyvilág nem érti a szavát." A genfi magyar diákok már 1944 márciusától iparkodnak különböző francia nyelvű publikációkkal, valamint a Nouvelle Revue de Hongrie genfi folytatásával tenni valamit külföldön a magyar kultúra ügyéért. Céljuk: a magyar szellem jelenléte Nyugat-Európában és a nyugat-európai szellem jelenléte Magyarországon. A lap címe „Bulletin Bibliographique de Budapest". Tervük, hogy a füzetet kéthavonként jelentessék meg, s a magyar írók kiemelkedő, franciára fordított műveit elküldenék kiadóknak. (Kiadásra szánt szövegek például József Attila válogatott nyolcvan verse, s Kosztolányi tizenkét novellája Rényey Viktor fordításában vagy Gachot Ferenc, Keresztury Dezső tanulmányai stb.) A hagyatékban található I. füzet utolsó oldalán Kosztolányi Európa című versét olvashatjuk franciául, fordította: A. Prudhommeaux et Z. Sárffy.

A fentebb idézett dokumentumok segítségével levonhatjuk Kosztolányi francia kapcsolatainak tanulságait. Mindezek ismeretében magyarázható az Európa című költemény hitvallása is.

„Europe! C'est toi
C'est vers toi que va mon chant
Dans le trouble aveugle de nôtre siècle,
Et pendant que d'autres t'enterrent au son des tocsins dans la nuit,
Je te salue avec un dithyrambe sonore
Je te dis bonjour."

(Európa! hozzád,
feléd, feléd száll szózatom a század
vak zűrzavarában,
s míg mások az éjbe kongatva temetnek,
harsány dithyrambbal én terád víg,
jó reggelt köszöntök.")

[46] Erős várunk, a nyelv. 223. Idézi: KISS Ferenc, *Az érett Kosztolányi* 509.

[47] SÁFRÁN, *I. m. Kosztolányi Dezsőné hagyatéka.* Ms 4635/50–52. *Cuttat, Jean levelei Kosztolányi Dezsőnének.* Paris, le 20 février, 1946. Ue. Ms 4635/441. *Roudelet, G. levele Kosztolányinénak.* Paris, le 20. Mars 1946.

[48] SÁFRÁN, *I. m.* Ms 4635/392–393. *Montarier, Hubert levele Kosztolányi Dezsőnének.* Bp. 1966. május 13. 1 f. fr. ny. mellékelve: Montarier, Hermine et Hubert fordításában két Kosztolányi vers: *„L'allumer de réverbère, chamte . . ." „Les arbres du boulevard d'Üllő."*